

Kirjallisuutta

Kielitieteen peruskysymyksiä

J. LOJA *Valodniecības pamatjautājumi* (= Kielitieteen peruskysymyksiä), Latvian valtion kustantamo, Riika 1958, 360 sivua.

Jānis Loja on sodan jälkeen akateemikoksi nimitetyn ja nykyään eläkkeellä olevan J. Endzelinin seuraaja Riian yliopistossa ja näin ollen lätin kielen ja balttilaisen filologian ylin auktoriteetti Neuvosto-Latviassa. Hän on viettänyt kaksikymmentä vuotta Neuvostoliitossa ja saanut yliopistovisityksensä vuosina 1922—1925 Leningradissa. Palattuaan varsinaiseen kotimaahansa vuonna 1940 Loja joutui kohta ristiriitaan oikeinkirjoitus- ja oikeakielisyyksymyksissä Endzelinin koulukunnan kanssa. Hänen nyt lopullisesti voitolle päässyt kantansa on kodifioitu tässä teoksessa, joka tarjoaa mielenkiintoisen esimerkin siitä, miten neuvostokielitieteen periaatteita sovelletaan maassa, jossa »porvarillinen» järjestelmä lopullisesti on kukistettu vasta vuonna 1945.

Lojan kirja on tarkoitettu »ylioppilaille, opettajille, sanomalehtimiehille, kirjasto- ja kustannusvirkailijoille sekä yleensä jokaiselle kielestä kiinnostuneelle älymystön edustajalle». Siihen on otettu paljon sellais-takin, mikä meillä olisi sijoitettu »Pikku Jättiläiseen» tai tavallisiin koulu-kirjoihin, esim. aakkosten synty, yleismaailmallisen kielen ongelma, pika-kirjoitusmenetelmät, jopa tyylioppia-kin. Toiselta puolen kirjassa on paljon

aivan uusia, viimeaikaisten tutkimuk-sien tuloksia, esim. balttilais-heettiläi-siä yhtäläisyyksiä, oiva esitys fonolo-giasta ja erilaisten glottogonisten teo-rioiden terävä analyysi. Oikeaoppi-sena marxilaisena ja materialistina Loja uskoo, että kieli on ihmisten kol-lektiivisen työn synnyttämä ja että kielen ensimmäiset ainekset on saatu joko suoraan luonnosta, eläinten ään-telyistä, puiden huminasta, veden liri-nästä yms., tai työn aiheuttamasta melusta. Jälkimmäisiä olisivat esim. suom. *hiihää* (<*šiš-?), *kihara*, *kähärä* (tukan harjaamisesta aiheutuvaa kä-hinä), *koputtaa*, *louskia* 'veistellä kir-veellä karkeasti' ym. (näitä esimerk-kejä ei tietenkään ole Lojan kirjassa mainittu). Täten Loja taas nostaa kunniaan tutkijoiden yleensä halvek-simää »hauhauteoriaa». — Loja yrittää myös määritellä Stalinin keksimää »kielen perussanaston» käsi-tettä, mutta ei se hänellekään on-nistu, sillä koko käsite on ilmeisesti samea ja tarpeeton. »Aktiivisen» ja »passiivisen» sanaston avulla tullaan epäilemättä hyvin toimeen. — Erit-täin ansiokas on esitys lätin kielen sanaston tietoisesta käsittelystä, ts. uudissanoista, jollaista ei minun tie-tääkseni aikaisemmin ole ollut ole-massa. — Nojautuen Staliniin Loja

väittää, että looginen ajattelu on mahdollista ainoastaan kielen puitteissa ja ettei ole mitään »valmiita, selviä, täsmällisiä ajatuksia», ennen kuin ne on puettu sanoiksi. Mainittakoon, että on olemassa tämän mieliteoksen vastustajia, jotka viittaavat ilman sanoja ajatteleviin šakin pelaajiin tai säveltäjiin (katso esim. aikauskirjaa *Language* 1954, Vol. 30, n:o 4, s. 581). — Loja pyrkii kaikkialla käyttämään neuvostovenäläistä terminologiaa. Länsimaiset foneetikot yleensä (esim. norjalainen Olaf Broch »Slavische Phonetik», Heidelberg 1911, A. Sovijärvi teoksessa »Manual of Phonetics», Amsterdam 1957, s. 312—324, mutta myös itäberliiniläinen Wolfgang Steinitz »Russische Lautlehre», toinen painos, Berlin 1957) jakavat konsonantit sulkeuman tai supistuman muodostumiskohdan (passiivisen esteen) mukaan labiaaleihin, dentaaleihin, alveolaareihin, palataaleihin, velareihin ja laryngaaleihin. Loja vastustaa tätä ja ottaa jakoperusteeksi venäläiseen tapaan (katso esim. Grammatika russkogo jazyka I, Moskova 1953, s. 56) sulkeuman tai supistuman muodostajaelimet (aktiiviset elimet), jolloin konsonantit jakautuvat labiaaleihin sekä etu-, keski- ja takalingvaaleihin. — Diftongeiksi tunnustetaan ainoastaan laskevat (*ai, ei, oi, ui, au*) sekä *iu*; lätissä hyvin tavallisia *ie*:ta ja *uo*:ta (kirjoitettuna *o*), jotka ovat verrattain lähellä suomen (helsinkiläisten) *ie*:tä ja *uo*:ta (esim. nimi *Loja* äännetään melkein kuin suom. *luoja*) nimitetään »yhdysvokaaleiksi» (salikti patskani). — Syystä Loja kuitenkin varoittaa käyttämästä termiä »liudentuneet vokaalit» (s. 236), jota joskus näkee epätieteellisissä venäläisissä alkeisoppikirjoissa käytettävän vokaaleista *я, ю*.

Erittäin mielenkiintoinen on tieto

siitä, että lätin sanat *liels* ja *dižs* 'suuri, iso', jotka vielä 1930-luvulla olivat täysin synonyymeja ja jakautuivat ainoastaan alueellisesti, kuten esim. suom. *vihta* ja *vasta*, ovat nyt vakiintuneet eri merkityksiin: *liels* = ven. *большой*, *dižs* = ven. *великий* (s. 184). Tätä kehitystä ei aikaisemmin ole päässyt syntymään kaiketi siitä syystä, että lätin kieli on yleensä noudattanut saksan mallia, jossa on ainoastaan yksi vastaava sana *gross*. Minusta tuntuu, että samanlainen kehitys on tapahtumassa suomen kielessä, jossa »ison» ja »suuren» raja ei ole ollut aivan selvä, koska ruotsi tuntee vain yhden *stor*-sanana. Voidaanhan sanoa sekä *iso talo* että *suuri talo* 'stort hus'. Aivan viime aikoina, saksan ja ruotsin vaikutuksen taantuessa ja englannin voimistuessa tilanne on muuttumassa, koska englannissa on sekä *big* että *great*. Tosin nämä jakautuvat fraseologisesti vielä toisella tavalla kuin suomen *iso* ja *suuri* (esim. *the Big Four* = *neljä suurta*, mutta *Great Britain* = *Iso-Britannia*), mutta lienee odotettavissa, että suomi vähitellen mukautuu englannin käytäntöön ja että tullaan sanomaan esim. **Suur-Britannia*. Jo nyt on luullakseni *suuri talo* harvinaisempi kuin *iso talo*.

Loja antaa erittäin hyvän neuvon venäläisiä nimiä äännettäessä painostaa niitä joko oikein, venäläisittäin, jos paino on tunnettu, tai lättäläisittäin (pääpaino ensimmäisellä tavulla), jos oikea paino on tuntematon, siis esim. joko *Malenkòv* tai *Mälènkòv*, mutta ei missään tapauksessa *Malènkòv*. Tämä neuvo kelpaa sellaisenaan myös suomalaisille.

Lainasanoja käsitellessään Loja polemisoi minusta tarpeettomasti Sehwersiä vastaan, joka teoksessaan »Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen»

(Berlin 1936) aivan oikein katsoo sak-salalaisiksi lainoiksi myös latinalais-, kreikkalais- ja ranskalaisperäiset sanat mikäli ne ovat tulleet lättiin saksan kautta (vrt. esim. Lauri Hakulisen aivan samanlaista suomen kielen ruot-salalaisten lainojen käsittelyä, SKRK II 50—59). — Minulle tuntematto-mista syistä ikivanhat balttilaiset sanat lät. *dārgs* 'kallis', *miers* 'rauha', *talka* 'talkoot' (s. 195) sekä *nāve* 'kuo-leva' (s. 164) katsotaan Lojan teok-sessa venäläisiksi lainoiksi.

Esimerkkinä kahden aivan eri alku-perää olevan sanan äänteellisestä ja semanttisesta yhtymisestä mainitaan s. 153 lätin *otrs* ja ranskan *autre*, mo-lemmat = 'toinen'. Esimerkki on epäonnistunut, sillä molemmat sanat ovat tylläkin samaa alkuperää: *autre* < lat. *alter* < ieu. **antros*; lät. *otrs* ~ liettuan *antras* < ieu. **antros*. — Lätin *jērs* 'karitsa' ei ole onomatopoeettinen (siv. 170), vaan ikivanha ieu. kult-tuurisana (katso Vir. 1944, ss. 387—391).

Suomalaisen lukijan kannalta kai-kista mielenkiintoisin on »kielten jaottelu»-osastossa suomalais-ugrilai-sille kielille omistettu luku (ss. 101—108). Tekijä on ilmeisesti koetta-nut perehtyä alan kirjallisuuteen. Niinpä hän tietää, ettei erzamord-vassa ole varsinaista painoa, vrt. Erkki Itkosen mielipidettä: »in den meisten (Erzä-Mordwinischen) Mundarten haben die einzelnen Wortsilben beinahe denselben Druck, beziehungsweise können je nach Belieben betont werden» (Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungar. 1955, V, s. 23). Valitettavasti uusin kirjallisuus (mm. Kaliman, Niemisen, Postin ja Kiparskyn teokset) puuttuu jopa kirjallisuusluettelostakin, joten esim. lätin kielen liiviläisten ja viro-laisten lainojen luettelo perustuu kai vielä V. Thomsenin teoksiin. Paul

Aristen auktoriteettiin vedoten Loja luettelee s. 103 joukon sanoja, jotka ovat yhteisiä »ainoastaan balttilaisille ja ims. kielille», mutta »joilla ei ole kummassakaan ryhmässä selvää ety-mologiaa.» Tällaisiin voidaan ehkä lukea seuraavat sanat: suom. *kinnas* ~ lät. *cimds* (vrt. Y. H. Toivonen Suomen kielen etymologinen sana-kirja I, s. 195—196), suom. *kulo* 'menneenvuotinen (niittämätön) heinä' ~ lät. *kūla* (vrt. Y. H. Toivonen—Erkki Itkonen — Aulis J. Joki: Suo-men kielen etymol. sanakirja II 235), suom. *maja* ~ lät. *māja* 'talo, koti' (ibid. 328), suom. *salo* ~ lät. *sala* (vrt. Jalo Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, s. 158), suom. *tuohi* ~ lät. *tāss* (ibid. s. 171) sekä mahdollisesti vir. *vāhi*, *vāhk* 'rapu' ~ lät. *vēzis* (ibid. 183, mutta Endze-linin selitys, johon Kalima viittaa, on epävarma). Kaikissa muissa Lojan mainitsemisissa tapauksissa etymologia on selvä, nimittäin kyseessä oleva sa-na on joko varmasti balttilainen, tai varmasti itämerensuomalainen. Edel-liseen ryhmään kuuluvat esim.:

1) Lät. *kakls*, liett. *kaklas* 'kaula' sanoilla on tarkka vastine latinassa (*collus*, *collum* 'kaula') ja muinaisfrii-sissä (*heila* < **hagla* 'kaula'), katso E. Fraenkel, Litauisches etymolo-gisches Wörterbuch, s. 205.

2) Lät. *guba* 'kasa, läjä', liett. *gubà* 'heinäkasa' sanoilla on ablaut-suh-teessa olevia vastineita: liett. *gaūbti* 'peittää, kääriä kokoon, kasaan', muinaislaav. *gybati* 'taivuttaa, kääntää' (< **gūb-*), joten voidaan täydellä syyllä yhtyä Suomen kielen etymo-logisen sanakirjan II:ssa osassa s. 243 esitettyyn käsitykseen, jonka mukaan suom. *kupo*, vir. *kubu* ym. sanat ovat balttilaisia lainoja.

3) Lät. *sirsenis*, liett. *širšuō*, mpr. *sir-silis* 'herhiläinen, ampiainen' sanat ovat ikivanhoja ide. sanoja, joilla on

vastineita latinassa (*crābrō* < **crās-rō*) germanisissa kielissä (mys. *hornaz* saks. *Hornisse*) ja slaavissa: ven. *šeršen* tshek. *srsěň* ym. Alkumuodon **krsⁿ*/,-vaihtelu *n* : *r* osoittaa, että sana kuuluu kaikkein vanhimpiin (vrt. M. Vasmer »Russisches etymologisches Wörterbuch» III 394).

4) Lät. *zīrgs* 'hevonen', liett. *žirgas* 'hepo, ratsu (runoissa)', mpr. *sīrgis* 'ori' sanojen suhde suom. *härkä*, vir. *hārg* ym. muotoihin on semanttisesti hieman oudoksuttavaa, mutta silti hyvin perusteltu (ks. J. Kalima mts. 103), joten niiden yhteenkuuluvaisuutta ei tarvitse epäillä, vaikkei Thomsenin etymologia (~ liett. *žerģti* 'seisoa hajasäärin, tönkkönä', kuten uppiskainen vetoeläin kesyyntymisen alkuaikoina varmasti teki, vrt. nykyään aasit ja porot!) olisikaan aivan varma.

5) Lät. *malka* '(poltto)puu', liett. *malka* 'halkopino', mpr. *malko* 'puut (Holz)' sanoilla on vastine armeniasa: *melex* 'puut(Holz)'; myös lät. *smalks*, liett. *smulkūs* 'hieno, pieni' kuuluneeseen (vrt. Frankel mt. ss. 401—402).

6) Lät. *pauna* 'laukku, kontti; otsaluu, kuono' on ablaut-suhteessa sanoihin lät. *puns*, *puna*, *pune*, *punis* 'pakka, kuhmu', liett. *pūnė* 'munan tylppä pää', ven. *pynja* 'pöyh(k)eä ihminen' (vrt. Vasmer mt. II, s. 473), joten suom. *pauna*, vir. *paun* 'laukku, kontti' sanaa on pidettävä balttilaisena.

7) Lät. *cepure*, liett. *kepūrė* 'lakki, hattu' sanoilla on vastine slaavissa: *čepьць* < **kepikios* (vrt. Fraenkel mt. 241), joten suom. *kypärä*, vir. *kūbar* 'hattu' ovat varmasti balttilaisia lainoja (vrt. Suomen kielen etym. sanakirja II s. 256).

8) Lät. *asaris*, liett. *ešerjės* 'ahven (perca fluviatilis)', jotka Loja Aristen mukaan yhdistää viron sanaan *iherus* 'eräs kala, ven. *rjabels*', kuuluvat il-

meisesti yhteen puolan *jesiora* 'kalan ruoto' sanan kanssa (vrt. Fraenkel mts. 125 ja F. Ślawski »Słownik etymologiczny języka polskiego» I, s. 565). Luulen, että siihen kuuluu myös lat. *acerina* 'kiiski'. Alkumerkitys olisi 'ruotoinen, piikkieväinen kala'. Viron sana olisi silloin kantabalttilainen laina.

Toisen ryhmän taas muodostavat tapaukset, joissa lätin sanaa, huolimatta siitä, että sillä on vastineita muissa balttilaisissa kielissä, on pidettävä joko kantasuomesta tai myöhemmin ims. kielistä saatuna lainana, kuten esim.:

1) Lät. *buras*, liett. *būrė* 'purje', jotka ovat verrattain myöhäisiä liiviläisiä lainoja (ks. R. Peltola, Vir. 1955, ss. 360—380).

2) Lät. *laiva* 'vene', liett. *laivas* 'laiva' ovat, kuten J. J. Mikkola (Izglītības ministrijas mēnešraksts 1930, II, s. 443) on todennut, lainoja ims. kielistä. Liett. *lovjės* 'kaukalo' ei äänteellisesti voi kuulua yhteen niiden kanssa, ks. Fraenkel mts. 387.

3) Ettei suom. *kataja*, vir. *kadakas* ym. ole balttilainen laina, vaan päinvastoin balttilaiset muodot (lät. *kadegs*, liett. *kadagjės*, mpr. *kadegis*) ovat saadut ksm:sta, on minusta varmaa, varsinkin Velta Rūķe-Draviņan erinomaisen tutkielman ilmestyttyä (»Die Benennungen des Wacholders im Baltischen», ORBIS, Louvain, IV, No. 2, 1955, 390—409). Loja ei nähtävästi ole tuntenut tätä tutkielmaa.

Luulen kuitenkin, että lätin kielissä on paljon vielä selittämättömiä sanoja, jotka saattavat olla ims. alkuperää. Voimme täysin yhtyä Lojan hänen sanoessaan (s. 216), että »me [lättiläiset] tarvitsemme kipeästi uutta etymologista sanakirjaa», koska Mülenbachin ja Endzelinin isoa sanakirjaa »ei voida katsoa todella etymologiseksi». On toivottavaa, että lätti-

läiset pian ryhtyisivät sellaista laatimaan. Monipuolisena ja yleisestäkin kielitieteestä kiinnostuneena tutkijana Loja on varmasti oikea henkilö tällaista työtä johtamaan. Kun keräilytyö on jo suurin piirtein suoritettu ja monia Endzelinin antamia selityksiä voidaan vielä käyttää hyväksi, voimme odottaa lätin kielen etymologisen sanakirjan pikaistakin valmistamista.

Lojan teos on hyvin tärkeä kielitieteen historiassa. Se on ensimmäinen lätinkielen yleiskielitieteellinen esitys, joka samalla tarjoaa mielenkiintoisen synteetin »porvarillisesta» ja neuvostokielitieteestä. Kun lisäksi nimenomaan lätin kielen tutkimuksen tärkeyttä fennougristeille ei voida yliarvioida, jokainen Latviassa ilmestynyt teos, jossa kosketellaan ims. kieliä, on tervetullut.

V. KIPARSKY